

І. В. Романова

*Харківський інститут фінансів
Українського державного університету фінансів
та міжнародної торгівлі*

Проблема вибору власної версії буття в романі І. Багряного «Людина біжить над прірвою»

Романова І. В. Проблема вибору власної версії буття в романі І. Багряного «Людина біжить над прірвою». У цій статті досліджується проблема вибору власної версії буття в романі І. Багряного «Людина біжить над прірвою». Аналізуючи її, автор відображає різні онтологічні ситуації, які є результатами свого / чужого вибору. Актуалізується екзистенціалістський постулат, що вибір Максима Колота безпосередньо пов'язаний з метафізичним прозрінням, яке дозволяє реалізувати фундаментальний проект. Перебування багрянівського героя в багатьох «межових ситуаціях» сприймається не як привід для розчарування та апатії, а навпаки, як можливість усвідомити власний внутрішній потенціал.

Ключові слова: *вибір, власна версія буття, метафізичне прозріння, бунт, «межова ситуація», інший, фундаментальний проект.*

Романова И. В. Проблема выбора собственной версии бытия в романе И. Багряного «Человек бежит над пропастью». В этой статье исследуется проблема выбора собственной версии бытия в романе И. Багряного «Человек бежит над пропастью». Анализируя ее, автор отображает разные онтологические ситуации, которые являются результатами своего / чужого выбора. Актуализируется экзистенциалистский постулат, что выбор Максима Колота непосредственно связан с метафизическим прозрением, которое позволяет реализовать фундаментальный проект. Пребывание багряновского героя во многих «пограничных ситуациях» воспринимается не как повод для разочарования и апатии, а наоборот, как возможность осознать собственный внутренний потенциал.

Ключевые слова: *выбор, собственная версия бытия, метафизическое прозрение, бунт, «пограничная ситуация», Другой, фундаментальный проект.*

Romanova I. V. The problem of choice of own version of existence in I. Bahryany's novel «A person runs at the edge of a precipice». This article deals with the problem of choice of own version of existence in Ivan Bahryany's novel «A person runs at the edge of a precipice». Analyzing it, the author reflects some different ontological situations that can be defined as result of his own / somebody else's choice. The writer actualizes the existentialistic postulate declaring that Maxim Kolot's choice is directly related to metaphysical insight and it allows to realize the fundamental project. The involvement of Bahryany's character in lots of different «situations on verge» isn't accepted as a reason for disappointment and apathy, but on the contrary as a possibility to recognize his own internal potential.

Key words: *choice, own version of existence, metaphysical insight, rebellion, «situation on verge», Another, fundamental project.*

Вивчаючи роман І. Багряного «Людина біжить над прірвою», дослідники порушували питання про складність вибору Максима Колота. Так, М. Балаклицький розглядав опосередковано означувану проблему в контексті «нової релігійності» митця [3]; В. Гришко зауважував, що вибір власної версії буття героя відбувся в ситуації трагічної самотності [4:9]; а М. Сподарець співвідносив його онтологічний проект з бунтом проти законів світобудови [6:266]. Ці та інші розвідки створили плідну площину для окремого дослідження, присвяченого проблемі вибору. А тому мета нашої статті передбачає розкриття екзистенціалістського підґрунтя про-

блеми вибору версії буття, а основне завдання полягає в з'ясуванні особливостей її художного втілення.

У романі вибір визначає спосіб існування особистості в цілому. Означувана проблема викликає в головного героя — Максима Колота — низку роздумів, що супроводжуються внутрішніми колізіями. Крім того, І. Багрянний удається до осмислення проблеми буття як безпосереднього результату власного / чужого виборів. У творі на посилену увагу заслуговує існування людини, що варто інтерпретувати як результат чужого вибору. По суті, такий індивідуум априорі не може бути законодавцем буття, він — частина проектів

Інших. Відтак простежуємо нав'язування людині неорганічних сутностей, які мають визначати уніфіковане обличчя радянського громадянина. Художню реалізацію цієї тези вбачаємо в образі стелі як метафори обмеження суверенності особистісної позиції. Так, один з арештантів підсумовує:

Вони поставили “стелю” — і людина вже не може злетіти вгору... Той сумний голос виявив, назвавши страшну річ — “стелю” в людині. “Вони” поставили її в людині як останню межу [1:184].

Іншу ситуацію нав'язування чужих виборів простежуємо на прикладі забутої всіма італійської колони:

Нарід, народжений бути мистцем, приневолений бути воїном, — ні, не воїном... а автоматичним убивцею, до чого він не надається, і от тепер він повзе майже рачки [1:17].

Одне слово, письменник утверджує думку про те, що свобода / несвобода людини, у якій забрано право голосу, визначається чужим вибором, який найчастіше оприявнюється через дві альтернативи: фізичної або метафізичної загибелі. У контексті багрянівського твору такої індивідуум є частиною проєктів Іншого, значить, він не належить собі.

Роман «Людина біжить над прірвою» показує ще одну буттєву перспективу особистості, а саме: балансування між власним вибором та чужим. Виявляється, у «межовій ситуації» дехто прагне віднайти компроміс між двома способами існування. Яскравим підтвердженням цієї думки є приклад з життя Соломона, що виявив неабияку особистісну гнучкість, уміло підлаштовуючись до вимог нової доби:

До революції... викладав він... Закон Божий... Після революції Соломон... був завідувачем відділу антирелігійної пропаганди... Потім прийшла війна, а з нею — епоха грандіозних катастроф... Соломон теж зазнав катастрофи... Тепер він уже балансував між двома світами, шукаючи компромісу [1:24].

Вибір цієї людини зумовлюється не готовністю обрати власну версію буття, а змінами суспільної ситуації. Детермінізм зовнішнього світу висить над індивідуально-особистісними можливостями. Відтак кожен наступний Соломонів вибір варто розглядати як утрату частини своєї самості.

Водночас багрянівська концепція утверджує тезу про те, що людина здатна позбавитися впливу чужого вибору, який обмежує свободу. Максим Колот у результаті метафі-

зичного прозріння усвідомлює, що свобода передбачає множинність можливостей, оскільки сама людська реальність потрактовується як проєкт. У цьому ключі символічного значення набуває образ зоряного неба як метафори суверенного індивідуального вибору:

На весь цей гурт не спав, може, один лише Максим... Він лежав... й дивився вгору, в темряву, за якою ген там десь було зоряне небо. За стелею, що теоретично існувала (а може, й не існувала?) десь у цій темряві, за дахом, за хмарами, якщо вони нависли, — за цілим рядом тяжких стель із диму, пороху й хмар — було, все ж таки, нарешті, десь зоряне небо. Зоряне небо! [1:164–165].

Герой у такий спосіб прагне самотужки обрати свій спосіб існування й відмежуватися від чужої свободи.

Вибір як фундаментальна характеристика людського існування безпосередньо корелюється з таким складником індивідуального проєкту, як метафізичне прозріння. За І. Багряним, воно сприяє переосмисленню попереднього (часто неавтентичного) життя особистості. Позбавленість людини буттєвих пасток сприяє її «загрузанню» в уречевленому світі. Відтак стабільність існування виступає найпершою загрозою для індивідуума, передусім, загрозою не реалізувати свою самість. Формування, ширше — ініціювання — Максима Колота відбувається на очах читача. Художній світ роману передає ситуацію героя до «народження», під час та після. Хоча автор і позбавляє вичерпної інформації про його життя до найважливішого моменту буття, утім, можна припустити, що з найвищою буттєвою можливістю — наближенням до смерті — він ще не зустрівся. Перед нами постає людина, яка мало чим відрізняється від інших, так само приречених на потенційну загибель — фізичну чи метафізичну. Справедливо, що І. Багрянний створює для Максима Колота рівні умови порівняно з іншими. Проте, як видно з твору, люди в цій ситуації вибудовують різні онтологічні версії.

У контексті роману «Людина біжить над прірвою» метафізичне прозріння можна потрактовувати як безпосередній наслідок перебування героя в «негативних» станах. Ситуація «виштовхування» особистості зі звичного середовища сприяє її заглибленню у внутрішній світ, що супроводжується роздумами про закони та таємниці індивідуальної реальності:

Образи перевтілень людської душі, гордий її лет... плине... перед внутрішнім зором... Час зійшовся й вирує — час усіх

часів... Буття від самих його початків... [1:272].

Очевидною стає дисгармонія між існуванням людини в тоталітарному світі та її покликанням у житті:

Велика галерея людської величі запливає кров'ю... Хтось іде по ній тяжкими чобітьми... Там, де пройшли чоботи — монументальні ботфорти модернізованого Кайяфи, стає чорно [1:272].

Таким чином, опинившись перед вибором фізичної / метафізичної загибелі, Максим Колот повинен обрати альтернативу, за яку надалі буде нести відповідальність.

Художній простір твору виразно демонструє наближення Максима Колота до смерті. У цій ситуації прозріння супроводжується усвідомленням метафізичного бунту як передумови людського існування. Протест героя оскаржує тоталітарну дійсність, яка знівелювала особистість до стану речі. Власне, про це йдеться в одному з розділів роману, що має назву «Слово до читача»:

Може, іскорка й вашого серця спалахує в тім розпачливім змаганні людської істоти, приреченої на смерть, але бунтуючої — проти всього: проти... зведеної до ролі земної піщинки істотки [1:51–52].

У цьому плані Максим Колот наближається до Сізіфової перспективи. А. Камю, осягаючи феномен метафізичного протесту, наголошував: «Бунт — це постійна даність людини самій собі. Це не прагнення, оскільки бунт позбавлений надії. Бунт — це впевненість у нівелюючій силі долі, але без примирення» [5:53]. За словами філософа, «рано чи пізно настає час, коли треба обирати між спогляданням та дією. Це називається стати людиною» [5:71].

Осмилення феномену метафізичного бунту оприявнюється через взаємини людини та світу. Присутність героя в детермінованому середовищі загрожує перспективою його розчинення в ньому. Відтак ця ситуація змушує замислитися над викликами особистісному буттю. Тому-то бунт окреслюється як перманентний процес. Як не парадоксально, але розрив між існуванням Максима Колота та його можливостями розкриває перед ним шлях до емансипації буття, що супроводжується боротьбою за себе. У зв'язку з цим, на нашу думку, заслуговує на увагу лист І. Багряного до П. Волиняка, у якому митець згадує про попередню назву роману «Людина біжить над прірвою»:

Я працюю над книгою “Посединок”.
Більше полотно. Психологічне [2:216].

Заголовок указує ще на одну особливість протесту: це виклик не лише тоталітарному світу, але й собі. Багрянівський герой постає перед можливістю змінити навколишнє середовище. Оскаржуючи дійсність як систему, він утверджує унікальність свого існування.

Настанова Максима Колота на дію реалізується під час утечі з колони «смертників». По суті, цей учинок інтерпретуємо як виклик самому собі. Від цього моменту герой опиняється в перманентній небезпеці, що ставить його буття під питання. Проте, попри можливі загрози, перед Максимом Колотом розкривається бажана перспектива звільнитися. Художнє втілення емансипації людської свідомості простежуємо в образі ранку як своєрідного нового буттєвого витка особистості:

Ранок устав мовчазний і насторожений. Він звівся над морем мертвої тиші і враз замерхтів привітно... Йому назустріч підвелися й вийшли Максим і Костик, тримаючись за руки... Який чудесний світ! Казковий світ! Так, десь це вже Максим раз бачив... Але по-справжньому, так гостро й рельєфно побачив і відчув це, мабуть, уперше, саме тепер ось тут [1:232].

Саме наближення до потенційної фізичної загибелі активізує всередині українця потяг до життя, який ототожнюється з набуттям нового особистісного статусу. Письменник художньо розкриває надможливості героя в екстремальних умовах, які дозволяють йому боротися за себе:

Але він навіть сам не знав ще всіх можливостей, не знав свого другого “я”, що сиділо в нім. А в нім сиділа друга істота, дика й несамовита, озброєна надзвичайним, сліпим, але неймовірно тонким і могутнім волевым інстинктом [1:309–310].

Герой постає як активна людина, що протягом свого існування змушена робити вибір, реалізуючи в такий спосіб свободу. Художній світ роману І. Багряного подає таку версію індивідуально-особистісного буття, що ґрунтується на поступовому розкритті можливостей та надможливостей у самому індивідуумі. На тлі загальної загибелі людського письменник удається до показу тих, хто зберіг вірність собі. Тому-то в романі з'являються кілька епізодів-спалахів, за словами самого І. Багряного, «кадрів із кінофільму», що демонструють незнищенність людського духу в ситуації війни, яка вириває особистість із її світу. Перед читачем постають образи «сина сонячного Палермо» [1:10]; матері, що вибіг-

ла на дорогу, хрестячи колону «смертників» [1:54]; солдата, що виступив в оборону німецьких воїнів [1:187]; медичної сестри, яка благає забрати поранених [1:213]. Таким чином, митець утверджує думку про здатність особистості зберігати відданість своїм життєвим ідеалам, незважаючи на всі історичні катаклізми.

Отже, у романі І. Багряного «Людина біжить над прірвою» простежуємо художнє осмислення проблеми вибору власної версії буття. Аналізуючи її, письменник демонструє різні приклади, які, відповідно, можна розглядати як результати свого / чужого вибору. Згідно з І. Багряним, особистість, що утвер-

джує власну свободу, оприявнює самість, натомість якщо людина відмежується від такого досвіду, то стає частиною проектів Інших. Письменник відображає ще одну індивідуальну перспективу, а саме: балансування між цими можливостями. Проте митець позбавляє читача дидактичних настанов щодо того, як треба обирати. Роман доводить: той вибір є справжнім, у якому особистість не розчарувалася навіть по кількох роках свого життя. З огляду на зазначене вище, перспективними бачаться розвідки, присвячені осмисленню ситуації після вибору героїв в усіх романах І. Багряного.

Література

1. Багрянний І. Вибрані твори : у 2 т. Т. 2. [Людина біжить над прірвою : роман ; Огненне коло : повість ; Розгром : повість-вертеп ; Чому я не хочу вертатись до СРСР? ; Україна біля Тихого океану] / Іван Багрянний ; [упоряд. О. Коновал, О. Шугай ; за ред. О. Шугая ; худ. оформл. В. Василенка]. — К. : Юніверс, 2006. — 704 с.
2. Багрянний І. Листування (1946—1963) : у 2 т. Т. 1. / Іван Багрянний ; упоряд. О. Коновал. — К. : Смолоскип, 2002. — 706 с.
3. Балаклицький М. «Нова релігійність» Івана Багряного : наукова монографія / Максим Балаклицький. — К. : Смолоскип, 2005. — 167 с.
4. Гришко В. Невгасна віра в людину. Вступне слово / Василь Гришко // Багрянний І. Людина біжить над прірвою : роман. — Новий Ульм ; Нью-Йорк : Україна, 1965. — С. I—XIX.
5. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / Альбер Камю ; [под ред. А. М. Руткевича ; пер. с фр. И. Я. Волевос и др.]. — М. : Политиздат, 1990. — 415 с. — (Мыслители XX века).
6. Сподарець М. П. Екзистенціальні пошуки української людини в романі І. Багряного «Людина біжить над прірвою» / М. П. Сподарець // Акт. проблеми слов'ян. філ.-і. Міжвузів. зб. наук. статей. — Серія Лінгвістика і літ.-во. — Вип. XI. — Ч. II. — К., 2006. — С. 263—269.
7. Ясперс К. Разум и экзистенция / К. Ясперс ; [пер. А. К. Судакова]. — М. : Канон + РООИ «Реабилитация», 2013. — 410 с.